

HİTİT KANUNLARINDA HAYVANLARLA İLGİLİ MADDELER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Özlem Sir GAVAZ*

“(Sakin) İlkbaharda sığır satın alayım deme, (çünkü) en çelimsiz sığır (bile) ilkbaharda semirir!”¹

Özet

Boğazköy arşivinde bulunan Hitit Kanun metinleri, Hitit toplumsal, siyasi ve iktisadi yapısını anlamamızda önemli bilgiler vermektedir. Hitit Devlet ekonomisinin temel dayanaklarından biri olan hayvancılık, kanunlarda çeşitli hayvanların yaralanması, damgalarının silinerek hayvanların alıkonması, başka sürülere karışan küçükbaş ve büyük baş hayvanların sahiplerine geri verilmesi, düşük yapılması, kiralanması, hayvanların başka bir arazide ölümü gibi ilginç maddelerle karşımıza çıkmaktadır. Çalışmamızda hayvanlarla ilgili maddeleri gözden geçirip, hangi hayvanların ne şekilde kanun maddelerinde yer aldığını sınıflandırmaya çalışacağız. Ayrıca Hitit yasalarında özellikle önem taşıyan evcil hayvanların mülkiyeti ve bu konudaki cezai yaptırımlar hakkında da bir değerlendirmede bulunacağız.

Anahtar Kelimeler: Hititler, Hitit Kanunları, Hititlerde Hayvancılık, Evcil Hayvan Mülkiyeti.

JEL Sınıflandırması: N95, Z10, Z19.

---

* Yrd. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü.

¹ Hititlerin Ugarit'ten aldıkları bir deyiş. KUB 4 3 öy. 12 vdd. ; Tercüme için bak. Ünal, 2007a: 78.

An Assessment of Articles on Animals in the Hittite Laws

Abstract

The texts on Hittite Laws which are located in the Boğazköy archives relay important information that help us to understand the social, political and economic structures of the Hittite State. Animal husbandry as being one of the fundamental activities of the Hittite state economy, the laws inform us with the interesting clauses about wounded animals, confiscated animals by removing their stamps, the return of farm animals (cattle, goats, sheep, etc.) to their true owners after having lost among other herds, about the animals that had a miscarriage, hired, or died outside their native land. In our study we will examine the contents of these articles on animals and try to give an idea about how various animals were classified in such codes of law. Furthermore, we will also focus on the matter of pet ownership which was particularly considered important in the Hittite laws and we'll have a look at the punitive sanctions pertaining to the pet ownership.

Keywords: *Hittites, The Hittite Laws, Animal Husbandry in the Hittite society, Pet Ownership.*

JEL Classification: *N95, Z10, Z19.*

1. Giriş

Hitit Kanun metni kuramsal özellikte bir hazırlık sonucu oluşmamıştır ve bu yüzden bu metinlere “yasalar derlemesi” demek daha doğru olacaktır² (De Martino, 2006, s. 83). Biz de bu tanıma katıldığımızı ifade etmekle birlikte kolay anlaşılması açısından çalışmamız sırasında ‘kanun metni’ ifadesini kullanmayı tercih ediyoruz. Hitit Kanun metnini içeren tabletler iki seri halinde elimize geçmiştir. Günümüze ulaşan en eski örnekleri, Eski Krallık dönemine, M.Ö. 1650 yıllarına kadar uzanmakta ve yaklaşık 200 maddeden oluşmaktadır (Bryce, 2003, s. 49). İlk 100 maddesi, “*Eğer bir adam*”, diğer serisi ise “*Eğer bir bağ*” ile başlayan Hitit kanunları değişmez bir nitelik taşımaktan ziyade, toplumun gelişmesi ve kralların istekleri üzerine zamanla değişikliğe uğrayan bir yapıya sahiptir (Ünal, 2005, s. 113; Yakar, 2007, s. 49; Bryce, 2003, s. 50 vd.; Dinçol, 1990, s. 85). Kanun maddelerinde işlenen suçlara karşılık gelen cezalardan bahsederken ‘*eskiden böyleydi, şimdi ise böyle*’ ifadelerinin yer alması da bu durumu bize kanıtlamaktadır. Özellikle Yeni Krallık döneminde ölüm cezası gerektiren suçların uygulama alanının azaldığı

² Ayrıca bak. Imparati, 1992, s. 1.; Hoffner, 1997. ; Dinçol, 1982, s. 71 vdd. ; Gurney, 2001, s. 79 vdd. ; Bryce, 2003, s. 50 vdd. ; Ünal, 2005, s. 112 vdd. ; Macqueen, 2001, s. 82 vdd. ; Collins, 2007, s. 118 vdd.

(Bryce, 2003, s.58) ve daha çok yüksek tazminat cezaları ile yer değiştirdiği anlaşılmaktadır. Bundan da ağır para cezalarının caydırıcı etkisini gösterdiği anlaşılmaktadır. Kanunların ilk tableti, bireylerin hukukunu ve mülkiyetini koruyan konular ile evcil hayvan mülkiyetine ilişkin konuları, ikincisi ise, arazi edinme ve tarım gereçlerine sahip olma ile ilgili suçları kapsamaktadır (Imparati, 1992).

Hitit toplumunda halkın büyük bir kısmının geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılık, iktisadi hayatın gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Hititçe çivi yazılı metinlerde sık sık rastladığımız, savaş ganimetleri arasında sayılan büyük ve küçükbaş hayvanların varlığı³ ve özellikle kanunlarda kaydedilen hayvanlarla ilgi maddeler, hayvancılığın Hitit ekonomisine katkısını anlamamız açısından değerli bilgiler vermektedir⁴. Öte yandan tapınak görevlilerinin uygulaması gereken talimatnameleri içeren bir metinde dile getirilen ifadeler, tanrılara ait hayvanların nasıl korunduğuna dair değerli bilgiler vermektedir: “**bundan başka (tapınağa ait) harman yerinde kullanılacak koşum öküzü alan sizler; eğer bir koşum öküzü satacak olursanız veya kesip etini yerseniz, onu kendiniz için tanrıdan çalarsanız ve ‘zayıftan öldü’ veya ‘vurup kırıyordu’ veya ‘kaçtı gitti’ veya ‘bir boğa onu vurdu’ diye (yalan söyler, gerçekte ise) onu yerseniz ve durum sonradan anlaşılırsa, onu telif edersiniz.**” Metnin devamında kişinin suçsuz olması onun Koruyucu tanrının himayesi altında olması ile açıklanmış, kişinin suçlu olması durumunda ise ölüm cezasına çarptırılacağı belirtilmiştir (KUB 13 4 IV 12-33) Konunun buyruklara kadar girmesi, elbette bu ve benzeri suçların yaygınlığını göstermektedir. Fakat tehditkâr ifadelerin yer aldığı bu metinler suç oranlarının azalmasını teşvik edici bir özellik taşımaktadır. Ayrıca Hititli kâtipler tarafından kaleme alınan bu tarz buyruk metinleri, kanun maddelerini destekleyici, ek tedbir yöntemleri ya da yönetmelik olarak da görülebilir.

Kanun maddelerinin sıralanmasında belirli prensiplerin hâkim olduğu görülmektedir. Bazen suçların büyüklüğüne göre, bazen suç kime ve neye karşı işlenmişse onun konusuna göre ve bazen de gelişi güzel birbiriyle doğrudan doğruya ilgisi olmayan maddeler yan yana dizilmiştir (Alp, 1947, s. 471). Koroşec, cezaların kriterlerini dört ayrı tarih dilimine ayırır (Koroşec, 1957, ss. 93-105; Klock & Fontanille, 2005, s. 100 vd.):

³ Arzawa Ülkesi'nin ele geçirilmesini konu alan bir metin yerinde, şöyle geçmektedir: “*Bütün Arzawa Ülkesini fethettiğimde ben, Majesteleri, kraliyet sarayına getirdiğim esirlerin tamamı 66.000 sivil esirdi. Fakat yüksek rütbeli memurların, askerlerin ve savaş arabası sürücülerinin getirdikleri, esir, **sığır ve koyunların hesabı yoktur.***” Gurney, 2001, s. 101.

⁴ Bir metinde Hitit-Hurri dünyasında bir insanın zenginliği, altın, gümüş ve lapislazuli taşı yanı sıra, sahip olduğu koyun ve sığırların sayısıyla da ölçüldüğü kaydedilmiştir. Ünal, 2007a, s. 110.

1. Bedensel cezalar
2. Verilen zararı karşılayıcı bağış cezaları
3. Yüksek tazminatlar
4. Var olan bütün kuralların yeni baştan gözden geçirildiği maddeler

Belirlenen cezalar ve ödüller, toplumların ahlaki ve toplumsal değerlerini anlamamız açısından da önemlidir. Bu bağlamda kanunlarda hayvanlarla ilgili hırsızlık ve yaralama gibi suçlara verilen cezalar, Hitit toplumunda hayvan mülkiyeti konusundaki hassaslığı göstermesi açısından önemlidir (Bryce, 2003, s. 61). Hitit kanunları, M. Ö. 2. binyıl Anadolu'sunda toplumun yasakları, günahları veya toplumsal normlarının anlaşılması için de irdelenmesi gereken maddeler içermektedir. Özellikle hayvanlarla ilgili işlenen cinsel suçlar, teokratik bir devlet sistemi ile yönetilen Hititlerde tanrıların huzurunda kabul edilemez kirliliğe ve lanetlenen davranışlar olarak görülmektedir.

2. Kanun Maddelerinde Hayvanlar

Kanunların 57 ve 92. maddeleri arasında evcil hayvanların mülkiyeti konu edilmiştir (Imparati, 1992, ss. 76-93).

Kanunda:

- * Hayvanların çalınması,
- * Hayvanın bulunup damgasının silinmesi,
- * Hayvanların gasp edilmesi
- * Gasp edilen hayvanın ölmesi,
- * Hayvanın başka bir kimsenin arazisinde ölmesi,
- * Bir kişinin kendisine ait olmayan bir hayvanı vurması,
- * Gebe olan ya da olmayan bir hayvanın yaralanması,
- * Hayvanların kiraya verilmesi,
- * Kiraya verilen hayvanın ölmesi,
- * Bir koyunun kurda atılması,
- * Tarlasında kaybolmuş bir sığır bulan kişinin onu bir günlüğüne koşabilmesi (Imparati, 1992, s. 226 vd.; Ünal, 2004, s. 41), gibi birbirinden farklı maddeler bulunmaktadır.

Kanun maddelerinde evcil hayvanlar ile ilgili olan maddeler, değerliden daha az değerliye gidilmek üzere gruplanmıştır (Koroşec, 1963, s. 121 vd.). 1. gurupta sığır, at, koyun, keçi, katır ve eşek bulunmaktadır. Burada erkek (damızlık) hayvanlar birinci planı işgal etmekte ve bunları iş ve yük hayvanları takip etmektedir. 2. gurupta domuz, 3. gurupta köpek ve 4. gurupta ise bal arıları bulunmaktadır (Ertem, 1965, s. 5).

Hayvanlarla ilgili suçlara karşı maddi cezaların ağırlığı dikkat çekmektedir. Örneğin, kanunda hayvan çalanlara, hayvanın kıymetine göre, çaldığının 15 misline kadar ödemeyi mecbur ediyor: *“Eğer cins bir sığırı biri çalarsa- eğer bir süttten kesilmiş sığır⁵ ise, cins bir sığır değildir, eğer bir yaşında bir sığır ise, cins bir sığır değildir, eğer iki yaşında bir sığır ise, o cins bir sığırdır. Eskiden otuz sığır veriliyordu ve şimdi on beş sığır versin: beşi iki yaşında, beşi bir yaşında, beş süttten kesilmiş sığır versin ve böylece suçu evinden uzaklaştırır.”* (Imparati, 1992, s.77 mad. 57). Metinden anlaşıldığı gibi, daha önce otuz olan ceza, onbeşe indirilmiştir.⁶ Bu maddede asıl önemli olan cins bir sığırın tarifinin verilmiş olmasıdır. Demek ki hayvanların cinslerine göre sınıflandırılıyor, değer biçiliyor ve buna göre kanunda yer alıyordu.

Hitit kanunlarında kiralanmış ya da zorla el koyarak alınmış hayvanların ölmeleri ya da zarar görmeleri de göz önünde tutulmuştur. 74. madde şöyle demektedir: *“Eğer bir sığırın boynuzunu ya da bir sığırın ayağını biri kırarsa onu*

⁵ Imparati tarafından hazırlanan ve 1992 yılında, Erendiz Özbayoğlu tarafından çevrilmiş olan ‘Hitit Yasaları’ kitabının 77. sayfasında yer alan 57 nolu maddede GUD/GU₄ *şavitišt-* : **“Süttten Kesilmiş Öküz”** olarak tercüme edilmiştir. Aynı kitapta yer alan ve 186 nolu maddede geçen GUD/ GU₄ *şavitištaš-* : bu sefer ilk tercümeden farklı olarak **“Süttten Kesilmiş Sığır”** olarak ifade edilmiştir. Tercümedeki tutarsızlık aşıkardır. Fakat biz bunun Türkçe’ye tercüme edilirken yapılan bir yanlışlıktan ileri geldiğini düşünüyoruz. Burada asıl mühim olan, yapılan bazı bilimsel çalışmalarda, bu yanlışın maalesef hala tekrarlanıyor olmasıdır (Reyhan, 2010, s. 68). Oysa ki ‘öküz’ sığırgillerden olup, iki yaşından fazla enenmiş ya da hayvancılıkta burma olarak nitelendirilen kısırlandırma işlemine tabii tutulmuş, işe koşulan erkek sığırdır. **Ve dolayısıyla süttten kesilmesi söz konusu değildir.** Daha iyi açıklamak gerekirse:

Sığır: Boynuzlugiller ailesinden, 7 türü bulunan, geviş getiren hayvan cinsidir. Başka bir tanımla sığır, evcilleştirilen ve etinden, süttünden ya da gücünden yararlanılan yüzlerce soyu geliştirilmiş Bos taurus türü için kullanılır.

Buzağa: Altı aylık olana kadar, sığırın yavrusuna denir.

Dana: Altı aylıktan bir yaşına kadar olana denir.

Düve: Bir yaşını geçen sığır dişiye denir.

Tosun: Bir yaşını geçen sığır erkekse ve burulmuşsa(kısırlandırılmışsa) denir.

Boğa: Damızlık olarak ayrılmış erkeğe denir.

İnek: Yavruleyen dişiye denir.

Öküz: İşe koşulan tosunu denir. Başka bir tanımla Öküz, henüz boğa olmamış ve iğdiş edilmiş erkek sığıra denir. Ayrıntılı bilgiler için bak. Büyük Larousse, 1986, s. 10451 vd. ; Ana Britannica, 1994, s. 406. ; Grolier International Americana, 1993, s. 71 vd. ; Yeni Rehber, 1994, s. 4. ; Ayrıca şifahen verdiği bilgiler için Veteriner Hekim Yunus Giray Özarslan’a teşekkür ederim.

⁶ Metinlerde evcil hayvan fiyatları, et ve hayvan derisi fiyatları için bak. Ünal, 2007a, s. 50 vd. ; Gurney, 2001, s.76.

kendisi için o alsın. Ve sığırın sahibine iyi bir sığır versin.” (Imparati, 1992, s. 85). Görüldüğü gibi, kişi zarar verdiği hayvanı sağlam bir hayvanla değiş tokuş etmek zorundadır. Diğer taraftan hayvanların alı konmasını içeren bir maddede şöyle geçmektedir: *“Eğer bir sığıru, bir atı⁷, bir katırı, bir eşeği biri alıkoyarsa ve o yerinde ölürse (el koyan) onu (ölü hayvanı) teslim etsin ve bedelini versin.”* (Imparati, 1992, s. 85, mad. 76) Beal, bu maddeyi, sefere giderken alı konulan hayvanların sahiplerine geri verilmesi, zarar gören ya da ölen hayvanın ise tanzim edilmesi gerektiği şeklinde yorumlamıştır. Nitekim birçok çiftçi, askere alınırken hayvanlarını vermeyi reddetmişlerdir (Beal, 1992, s. 135). Askere alınan kişilerin, bu karşı koymalarını yine kanun maddelerinden öğreniyoruz. 164 ve 165 nolu maddelerde, yine Beal tarafından yapılan yoruma göre, ordunun yaptığı toplamalar sırasında çıkan tartışmalarda kişilere verilen zararlarla ilgili olarak şöyle geçmektedir: *“Eğer gasp için biri giderse ve bir kavga çıkarırsa, ya bir iri ekmek ya da şarap kabı kırarsa, o zaman bir koyun, on ekmek, bir kap iyi cins bira versin ve onun (zarar gören) evini yeniden arındırsın.* (Imparati, 1992, s. 155, 164-165 madde) *Evi bir yıl içinde korusun.”* (Beal, 1992, s. 135, dip. 497). Bu durumu doğrulayan ve bir Hitit kralının, bir bölge komutanı ve aynı zamanda habercilerin başı olan Kaşşu’ya yazdığı bir mektupta, ordunun topladığı sürü hayvanlarının sahiplerine geri verilmesinin ihmal edildiği ifade edilmektedir (Beal, 1992: 401 ; Yakar, 2007, s. 56) Bütün bu kaydedilenlerden yola çıkarak, askeri seferler sırasında savaşa katılmak üzere teslim olan çiftçilere ait hayvanların devlet tarafından alı konması ve dönüşlerinde tekrar kendilerine iade edilmesi söz konusudur. Hayvanların ölmesi, hastalanması ya da yaralanması durumunda ise, zarar, devlet tarafından ya da devletin bakmakla yükümlü tuttuğu kişi veya kişiler tarafından tanzim edilmektedir.

Ayrıca hayvan hırsızlıkları sonucunda çalınan hayvanların yeniden bulunması ve bu hayvanların yabancı sürülere sevk edilmeleri de kanun maddelerinde konu edilmektedir. Bu maddelerde (57-69) ceza belirlemede, hayvanların kullanıldığı amaç, cinsiyet ve yaşa göre ayırım gözetilmektedir. Böyle durumlarda verilen ceza, çalınan hayvanla aynı ırktan olan, belli sayıda hayvan teslim etmesi ya da aynı hayvanın geri verilmesi şeklinde belirlenmiştir. Ünal’a göre, ceza hukuku, intikam almaktan ve işkence etmekten ziyade suçların işlenmesini önlemeyi amaçlamaktadır (Ünal, 2004, s. 41). Diğer taraftan, başka bir kanun maddesinde geçen *“Eğer bir koyunu bir kurttan biri kurtarırsa onun sahibi, eti alsın ve o kendisi için koyunun derisini alsın”* ifadesinde (Imparati, 1992, s. 89,

⁷ Hitit Metinlerinde Atlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bak. Ünal, 2012: “Eski Anadolu’da At, Hititçe Kikkuli Metinleri ve ‘Tavlaya Çekmek’le İlgili Teknik Bir Ayrıntı”, Yayın aşamasında.

Mad. 80) bir ödüllendirme söz konusudur. Demek ki, bir koyunun kurtarılması bile kanunlarda yer edecek kadar önemli bir vakadır.

Hititler, sıklıkla rastlanmayan ama zaman zaman görülebilen bazı özel durumları da kanun metnine kaydetmişlerdir. Buna örnek oluşturan bir madde de: **“Eğer bir adam sığırını bir nehri karşıdan karşıya geçmede kullanırsa ve diğeri onu öteye iterse ve sığırın kuyruğunu yakalarsa ve nehri geçerse ve sığırın sahibini nehir alıp götürürse, o zaman yine o (diğeri) alınsın.”**⁸ (İmparati, 1992, s.63 mad. 43). Maddede herhalde nehri sığırla geçmek isteyen bir kişinin başka bir kişi tarafından engellenerek, sığırın elinden alınması ve sığırın sahibi olan kişinin nehre düşerek hayatını kaybetmesi durumu işlenmiştir. Tabii bu şekilde bir anlam yüklediğimizde hem bir hırsızlık ve gasp hem de adam öldürme söz konusudur. Maddenin sonunda belirtilen **“(diğeri) alınsın”** ifadesini, İmparati, suçlu cezalandırılmak üzere yakalansın ya da ölen kişinin yarım bıraktığı bir işi kasten ya da kaza ile öldüren kişi üstlensin şeklinde açıklamıştır (İmparati, 1992, s. 216).

Hitit toplumundaki farklı inanışları göstermesi açısından (Dinçol, 1982, s. 74), 170 nolu kanun maddesi oldukça ilgi çekicidir: **“Eğer özgür bir adam bir yılan öldürürse ve başka bir adamın adını söylerse, bir mina gümüş versin; ve eğer bir erkek köle ise, işte tam o ölsün.”** İmparati’ye göre burada bahsi geçen ve ruhların taşıyıcısı olduğuna inanılan yılan, kara büyü ile eşitlenmektedir. Ve bu maddede kişilere zarar veren bir büyücülük yasaklanmaktadır. Buna göre, belli bir kişinin benzeri olarak alınan hayvanı öldürerek ve içinde bu kişinin adının geçtiği bir büyü formülü söyleyerek onun ölmesine çalışılıyordu (İmparati, 1992, s.266). Bu durumda kara büyü yapan kimse, özgür ise para cezası, köle ise ölüm cezası ile cezalandırılmaktadır⁹. Bu madde ayrıca kanunların uygulanışında köleler ve özgür kişiler arasındaki ayrımı göstermesi açısından da önemlidir¹⁰. Diğer taraftan MUŞ: **“yılan”**¹¹ fal metinlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Özellikle su yılanlarının yaptıkları hareketlerden bazı fal sonuçlarının çıkarıldığı bilinmektedir¹². (Ünal, 2012, s. 63; Ünal, 2011b.) Öyle ki yılanın doğrudan büyü ve kehanetle ilgili tılsımlı bir özelliği olduğuna inanılıyordu. Ayrıca ‘yılanbaşı’ hastalıklarının iyileştirilmesinde

⁸ Madde 43, Hoffner tarafından şöyle tercüme edilmiştir: **“Eğer bir adam sığıryla ırmağı geçiyorsa ve diğer bir adam onu iterek sığırın kuyruğunu bırakmasına neden olup kuyruğu kendi tutarak ırmağı geçiyorsa ve ırmak da sığırın sahibini alıp götürürse, (ölen adamın mirasçuları) bu adamı alacaktır.”** Hoffner, 1997, s. 188.

⁹ Kara büyü ile ilgili ayrıntılı bilgi için bak. Ünal, 2003, s.106 vdd.; Ünal, 2005, s. 81 ; Ünal, 2011a, s. 45 vd.

¹⁰ Hitit Kanunlarında Kölelerin durumu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bak. Bryce, 2003, s. 67 vd. ; İmparati, 1992, s. 93 vd. ; Kınal, 1998, s. 161 vd. ; Dinçol, 1982, s. 58 vd.

¹¹ Friedrich, 1952, s. 286. ; Ünal, 2007b, s. 460.

¹² KBo 23 117 öy.I 1-14 ; ay. 1-19.

de kullanılmaktaydı (KBo 23 117 öy 1-13; Ünal, 1980, ss. 475-495; Akdoğan, 1993, s. 81).

Hitit kanunlarında farklı hayvanlarla ilgili maddelere örnek olarak geçen: **“Eğer eğitilmiş bir kuş ..... biri satın alırsa, yirmi beş şekel gümüş versin.”** ifadesi, (İmparati, 1992, s.165, mad. 177) Hititlerin kuşları evcilleştirdiğini göstermektedir¹³. Burada eğitilmiş kuşlardan kasıt, haberleşmede kullanılan kuşlar olmalıdır. Bu maddeden de anlaşıldığı gibi, kanunlarda bütün hayvanların bedelleri, cinslerine göre, evcil olup olmamalarına ve türlerine göre belirlenmiştir.

Evcil hayvanların derilerinin ve etlerinin alış fiyatları 176-186 nolu maddeler arasında belirtilmiştir (İmparati, 1992, s. 226). 186 nolu kanun maddesinde şöyle geçmektedir: **“Bir yaşında iki sığırın etini satın alan kimse bir koyun versin, süttten kesilmiş beş sığırın, onların etini satın alan kimse bir koyun versin, on dananın etini satın alan kimse bir koyun versin, on koyunun etini satın alan kimse bir koyun versin”** şeklindedir. Metinde en pahalı hayvan sığırdır ve satın alan kişinin ödeyeceği bir koyunun bedeli 1 şekel gümüştür (Ünal, 2007a, s. 50 vd.; Gurney, 2001, s. 76).

Hayvanlarla ilgili konu edilen farklı bir kanun maddesi de 163 nolu maddedir: **“Eğer (onun) birinin hayvan sürüsüne bir tanrı tarafından bir hastalık verilmişse ve sahibi onu arındırırsa ve onu bulaşmış yerden götürürse ama ortağına onu söylemezse ve onun ortağı onu bilmezse ve hayvan sürüsünü bulaşmış yere götürürse ve o ölürse tazminat ödesin.”** Maddede tanrılar tarafından hastalanan hayvanların sahipleri tarafından arındırılıp temizlenmesi ya da hastalığın diğer hayvanlara bulaşmasını önlemek için başka bir yere götürülmelerinden bahsedilmektedir. Buraya kadar normal görünen maddenin sonunda hayvanları uzaklaştıran kişinin ortağına durumu bildirmemesi ve hastalıklı yere tekrar ortak olan şahıs tarafından götürülmeleri sonucu hayvanların ölmesi durumunda tazminat ödemesi gerektiği belirtilmiştir (İmparati, 1992, s. 153 mad. 163). Herhalde bu madde çok özel bazı durumlar için kaydedilmişti.

Metinlerden domuz ve köpeklerin tarla ve bahçelerde dolaşarak ekinlere zarar verdikleri ve etrafa rahatsızlık verdikleri kaydedilmiştir. Kanunlarda üç çeşit köpekten bahsedilmiştir: Çoban köpekleri, av köpekleri ve bekçi köpekleri (Kuhrt, 2007, s. 358). Bir domuzun tarlaya girmesi ve tarlanın sahibi tarafından vurulmasına ilişkin kanun maddesinde şöyle geçmektedir: **“Eğer bir domuz bir buğday yığınınına ya da bir ekin alanına ya da bir bahçeye giderse ve buğday yığınının ya da bahçenin sahibi (onu) vurursa ve o ölürse, o zaman o sahibine yeniden versin; ama eğer onu vermezse, o zaman o hürsüz olur.”** (İmparati, 1992, s. 91 mad. 86)

¹³ Boğazköy metinlerinde geçen kuş isimleri için bak. Ertem, 1965, ss. 169-198. ; Aykut, 1993, ss. 87-97.

Görüldüğü gibi domuzu vuran kişi, sahibine yeni bir domuz vermezse hırsız muamelesi görmektedir. Ve bir hırsız gibi yargılanmak durumundadır¹⁴. Benzer olarak başka bir maddede bir çoban köpeği, av köpeği ve avlu köpeğinin vurulması durumunda ödenecek tazminatlar belirlenmiştir¹⁵. En çok tazminat yirmi şekel gümüş olarak çoban köpeği için istenmiştir (İmparati, 1992, s. 91 vd. madde 87,88,89). Diğer taraftan köpekle ilgili bir madde ilgi çekicidir: **“Eğer bir köpek, domuz yağını yutarsa (ve) yağın sahibi (onu) bulursa ve onu öldürürse ve sonra yağ onun içinden (yeniden gelirse) tazminat yoktur.”** (İmparati, 1992, s. 93, mad. 90) Görüldüğü gibi, domuz yağını çalan ve yiyen bir köpeğin yağın sahibi tarafından öldürülmesi durumunda, eğer köpeğin yağı yediği ispatlanırsa köpeğin sahibinin tazminat ödemek zorunda kalmayacağı ifade edilmiştir. Bu durumda köpeğin sahibi herhangi bir hak iddia edemeyecektir.

Bazı kanun maddelerinde hayvanlar, işlenen suçlar karşılığında tazminat olarak da verilebilmektedir. Örneğin 164 nolu kanun maddesinde: **“Eğer gasp için biri giderse ve bir kavga çıkarırsa ya bir iri ekmek ya da bir şarap kabı kırarsa o zaman bir koyun, on ekmek ve bir kap iyi cins bira versin.”** ifadesi yer almaktadır.

Daha önce bahsettiğimiz gibi Ertem’e göre, dördüncü grupta yer alan bal arıları ile ilgili düzenlemeler, Hititlerde arıcılığın gelişmiş bir faaliyet olduğunu göstermekle birlikte balın Hitit toplumunda önemli miktarda tüketildiğini de kanıtlamaktadır¹⁶. Kanunda arı kovanı çalan kişi ya da kişilere uygulanan cezalar şöyle dile getirilmektedir: **“Eğer iki kovanı, eğer üç kovanı biri çalarsa, eskiden o arılar tarafından sokuluyordu. Ve şimdi altı şekel gümüş versin. Eğer bir kovanı biri çalarsa, eğer içinde arı yoksa üç şekel gümüş versin.”** (İmparati, 1992, s. 93 mad. 92). Bir zamanlar bu suça karşılık “kısasa kısas” yasasının uygulandığını söylemek herhalde yanlış olmayacaktır.

Eskiden uygulanan fakat zamanla daha hafifletilmiş bir ceza ile yer değiştiren bir maddede de şöyle geçmektedir: **“Eğer bir tohum üzerine biri (başka) bir tohum serperse onun ensesi saban üzerine koyulsun. (İki) koşum öküzü bağlansın, birinin yüzü bir tarafa doğru, diğerinin yüzü o tarafa doğru çevrilsin. Adam ölsün ve öküzler ölsünler. Ve alana daha önce ekin ekmiş olan kimse, o zaman o kendisi**

¹⁴ Domuz hırsızlığı ile ilgili olarak bak. İmparati, 1992, s. 89 mad. 81,82,83. ; Madde 81’de şöyle geçmektedir: **“Şişmanlamış bir domuzu biri çalarsa, altı şekel gümüş versin ve (böylece suç) evinden uzaklaştır.”**

¹⁵ Tanrılara sunulacak kurban malzemeleri arasında bir köpek yavrusunun etinin de olduğunu KBo 23 8 ay. 13 nolu metin bize göstermektedir. Metnin ilgili kısmı şöyle tercüme edilmiştir: **“Ve köpek yavrusunu keserler, biraz bundan, biraz ondan yarım(şar parça) koyar. Keçi içinde aynı şeyi yaparlar. Pişmiş ve çiğ (etini) et suyunun içine karıştırır.”** Akdoğan, 1990, s. 66. ; Hititlerin köpek eti yiyip yemedikleri maalesef bilinmemektedir. Bu konuda detaylı bilgi için bak. Ünal, 2007a.

¹⁶ Hititler Dönemi’ndeki yiyecekler için bak. Hoffner, 1974. ; Hititlerde arı ve balla ilgili bak. Erkut, 2011, ss. 36-39.

için onu alsın. Eskiden böyle yapıyordu.” Devamında artık adamın yerine bir koyun, öküzlerin yerine de bir koyun alınacağı kaydedilmiştir (Imparati, 1992, ss. 155, 157, mad. 166 ve 167; Klock & Fontanille, 2005, s. 101). Dinçol, öküzlerin de öldürülmesine dikkat çekerek, bu durumu ölüm cezası veren yargıçların kalemlerini kırmalarına benzetmektedir (Dinçol, 1982, s. 70,). Öte yandan Ünal, bu maddede cezanın insan kurbanı yerine koyun kurban edilmesi ile hafifletildiğini belirtmiştir (Ünal, 2005, s. 113). Gerçekten bu madde Hititlerde insan kurbanının varlığını göstermesi açısından da önemlidir.

Başka bir kanun maddesinde diğerlerinden farklı olarak şöyle bir ifade yer almaktadır: *“Eğer bir kadını biri kaçırırsa, ama peşlerinden bir yardım mangası giderse, eğer iki adam ya da üç adam ölürse, tazminat yoktur: ‘Sen bir kurt oldun’.*” (Imparati, 1992, s. 57, mad. 37). Elbette burada bir kadını kaçıran kişinin artık insanlıktan çıkmış, vahşi bir hayvandan bile farkı olmayan bir hal aldığı kast edilmektedir. Böyle bir kişiye verilecek en büyük ceza onun toplumdan dışlanması olacaktır. Burada güzel bir teşbih sanatı vardır. Kişi kurda benzetilerek, yaptığı davranış sonucu, vahşi ve yırtıcı bir hayvanla özdeşleştirilmiştir.

3. Hayvanlarla İşlenen Cinsel Suçlar

Kanunlarda hayvanlarla ilgili 187, 188, 199 ve 200A nolu maddelerde yer alan cinsel suçların cezaları ciddiyet ve ağırlıkları yüzünden kral tarafından verilir ve cezası ölümdür¹⁷. Maddelerde kralın huzuruna çıkmayan suçluların yaşamalarına izin verilebileceği de belirtilmektedir. 187 nolu kanun maddesi durumu şu şekilde ifade etmektedir: *“Eğer bir adam bir sığırla günah işlerse lanet edilecek bir eylemdir; o ölsün. Kralın kapısına onu götürür, onu kral öldürür, [kral] onu yaşatır, ama o kralın önüne çıkmaz.”* (Imparati, 1992, s. 173) Aynı ifadeler bir adamın koyun, domuz ve köpek ile günah işlemesinde de geçmektedir. Fakat 200A nolu maddede ki ayrıntı ilgi çekicidir: *“Eğer bir adam bir at ya da bir katırla günah işlerse, cezaya değer bir eylem değildir. Ama o kralın karşısına çıkmaz ve din adamı olamaz.”* (Imparati, 1992, s. 183) Görüldüğü gibi bazı durumlarda sodomi, ölümle cezalandırılmıyor, ama toplumdan soyutlanarak lanetleniyor, kralın önüne kesinlikle çıkarılmıyor ve din adamı olamaz şartıyla (Brandau & Schickert, 2004, s. 149) hiçbir zaman bu günahın arınamayacağı vurgulanıyordu. Bu maddeler, Hitit yasalarında hayvanlarla işlenen cinsel suçların hem toplumsal hem de dinsel yaşamda yeri olmadığını bir kanıttır. İnsanlarla hayvanlar arasındaki cinsel ilişki

¹⁷ Eğer herhangi bir kişi, kralın mahkemesinin kararına karşı çıkarsa cezasının ölüm olacağı belirtilmiştir. Bu ifadenin yer aldığı 173 nolu madde şöyle tercüme edilmiştir: *“If anyone rejects a judgment of the king, his house will become a heap of ruins. If anyone rejects a judgment of a magistrate, they shall cut off his head.”* Collins, 2007, s. 96.

örneklerine birçok ilkel toplumda rastlanmaktadır. Bunlar özellikle o toplumların mitolojilerine yansımıştır. Öte yandan insanların bazı hayvanlarla günah işlediği için ölümlerle cezalandırılması, bu hayvanların konu edildiği kültürlerle de bağlantılı olabilir.

199 nolu kanun maddesi şöyle demektedir: “*Eğer bir sığır bir adamın üstüne çıkarsa, sığır ölsün ve adam ölmesin, bir koyun adamın yerine alınsın ve o öldürülsün.*” (Imparati, 1992, s. 183) Burada olayın tanrılar tarafından affedilmesi için sığırın öldürülmesi ve bir koyunun kurban edilmesi söz konusudur. Böylece olay tanrıların huzurunda tatlıya bağlanmış oluyordu. Bütün bu kanun maddeleri, Hititlerde cinsel suçlara karşı olan hassaslığı açıkça ortaya koymakta ve tanrılar tarafından hoş görülmeceğini de ifade etmektedir. Bryce’a göre cinsel suçlarla ilgili yasakların kanunlarda bu denli yer alması, toplumda bu tür faaliyetlere çok miktarda rastlanması ile açıklanabilir (Bryce, 2002, s. 63).

4. Sonuç

Hayvanlarla ilgili ayrıntılı olarak işlenmiş kanun maddeleri, Hitit toplumunda hayvancılığın önemli bir geçim kaynağı olduğunu kanıtlamaktadır. Hitit kanunlarını, diğer Mezopotamya kanunları olan, Hammurabi, Lipit-İstar, Eşnunna ve Ur-Nammu kanunları ile karşılaştıracak olduğumuzda (Tosun & Yalvaç, 1975, s. 19 vd.), hayvanlarla ilgili olan maddelerin Hititlerde daha ağır bastığını söyleyebiliriz. Nitekim Mezopotamya kanunlarında hayvanlarla ilgili işlenen konular, hayvanların kiralanması ve satılması ya da hayvanların meydana getireceği zararların sorumluluğu şeklinde özetlenebilir.

Maddelerden anlaşıldığı üzere eskiden çok daha ağır olan yaptırımlar zamanla hafifletilmiş ve daha makul cezalara dönüşmüştür. Öte yandan; bazı cezaların para cezasına çevrilmesi ile elde edilen gelirin devlet bütçesine katkısı da aşikârdır.

Kanun maddelerinde yer alan ve ölüm cezası verilen suçlardan biri de sodomidir. Sadece kralın huzuruna çıkarılmayan kişiler ölüm cezasından kurtulabilir. Fakat yine de bu kişiler din adamı olamaz ve toplum tarafından kirli olarak nitelendirilir. Maddeleri incelediğimizde sadece katır ve at ile işlenen cinsel suçların cezaya tabii tutulmadığını görüyoruz. Bu durum şu soruları akla getirmektedir:

Acaba bazı suçları işleyen kişilerin özel durumları göz önünde bulundurularak, ya da toplumdaki statülerine göre iltimas mı yapılıyordu? Veya

At ya da katırla cinsel suç işleyen yüksek statüde bir kişi(ler) vardı da, böyle bir istisnai kararın alınmasına mı sebep olmuştu? Elbette bu sorulara günümüz bakış açısıyla cevap vermek oldukça güçtür.

Yeraltının Güneş Tanrıçası'nın Fırtına Tanrısı şerefine verdiği bir ziyafeti anlatan metinde şöyle geçmektedir: “*Fırtına Tanrısı huzurunda (tam) 10.000 sığır kestirdi. Buna (ilaveten) 30.000 yağlı kuyruklu koyun (da) kestirdi; sayısız oğlak, kuzu ve keçi (de) kestirdi.*” (KBo 32 13; Ünal, 1994, s. 860 vd.) Günümüz koşullarında maalesef sekteye uğramış olan hayvancılık sektörünün, M.Ö. 2. bin yıl Anadolu'sunda ne denli büyük yer tuttuğunu ve Anadolu'nun şuan dışarıdan ithal ettiği büyük ve küçükbaş hayvanların, Hititlerdeki bolluğunu göstermesi açısından bu pasajın çok önemli olduğunu düşünüyoruz. Buna ilaveten 5 nolu kanun maddesinde, bir tüccarı öldüren kişinin 100 mina gümüş tazminat cezası ile mahkûm edildiği kaydedilmiştir (Imparati, 1992, s. 39; Hoffner, 1997, s.19). Elbette tüccarlara verilen ehemmiyet açısından bu madde kayda değerdir. Öte yandan, Hoffner, 100 mina gümüşün 400 sığır ya da 4000 koyuna tekabül ettiğini belirtmiştir (Hoffner, 1997, s. 19 vd.). Burada biçilen cezanın tekabül ettiği hayvan sayısı düşünüldüğünde, yukarıda vermiş olduğumuz pasajda kaydedilen hayvan sayılarının çok da abartılı olmadığını söylememiz gerekir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, R. (1990). Boğazköy Metinlerinde Geçen Bazı Hayvan İsimleri. [Animal Names Attested in the Boğazköy Texts]. *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1989 Yıllığı*, 60-67.
- Akdoğan, R. (1993). Boğazköy Metinlerinde Geçen Bazı Hayvan İsimleri II. [Animal Names Attested in the Boğazköy Texts II]. *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1992 Yıllığı*, 71-86.
- Alp, S. (1947). Hitit Kanunları Hakkında. [About the Hittite Laws]. *A.Ü. D.T.C.F. Dergisi*, 5(5), 465-482.
- Ana Britannica* (1994). *Genel Kültür Ansiklopedisi*, Cilt: 27, İstanbul.
- Aykut, İ. (1993). Boğazköy Metinlerinde Geçen Anlamları Bilinen ve Bilinmeyen Kuş İsimleri. [Bird Names with their Means Known and Unknown which Occur in Boğazköy Texts]. *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1992 Yıllığı*, 87-97.
- Beal, R.H., (1992). *The Organization of the Hittite Military*, Heidelberg.
- Brandau, B. & Hartmut, S. (2004). *Hititler. Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu. [The Hittites]*. Çev. Nazife Mertoğlu, Ankara.

Bryce, T. (2003), *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*. [*Life and Society in the Hittite World*]. Çev. Müfit Günay, Ankara.

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi. (1986). Cilt: 20, İstanbul,

Collins, B. J., (2007). *The Hittites and Their World*, Atlanta.

De Martino, S. (2006). *Hititler*. [*The Hittites*] çev. Erendiz Özbayoğlu, Ankara.

Diñçol, A. (1982). Hititler. [*The Hittites*]. *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul, 17-120.

Diñçol, A. (1990). Hitit Yasalarının Ana Çizgileri ve Eski Önasya Hukuku ile Etkileşimi. [*The main lines of the Hittite laws*]. *Anadolu Araştırmaları*, 12, 83–100.

Erkut, S. (2011). Hititlerde Arı ve Bal. [*Bee and Honey among Hittites*]. *Acta Turcica*, Yıl III, 1/1, 36-39.

Ertem, H. (1965). *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Faunası*. [*Fauna of Hittites According to Boğazköy Texts*]. Ankara.

Friedrich, J. (1952). *Hethitischen Wörterbuch*. [*Hittite Dictionary*]. Heidelberg.

Grolier International Americana Encyclopedia, Cilt: 12, İstanbul, (1993).

Gurney, O. R., (2001). *Hititler*. [*The Hittites*]. çev. Pınar Arpaçay, Ankara.

Hoffner, H.A., (1974). *Alimenta Hethaeorum. Food Production in Hittite Asia Minor*, New Haven.

Hoffner, H.A., (1997). *The Laws of the Hittites: A Critical Edition*, Leiden-New York-Köln.

Imparati, F. (1992). *Hitit Yasaları*. [*The Laws of the Hittite*]. çev. Erendiz Özbayoğlu, Ankara.

Kınal, F. (1998). *Eski Anadolu Tarihi*. [*The History of Ancient Anatolia*]. Ankara.

Klock & Fontanille, İ. (2005). *Hititler*. [*The Hittites*]. çev. Nuriye Yiğitler, Ankara.

Korošec, V., (1957). Le problème de la codification dans le domaine du droit hittite. *Revue Internationale des droits de l'Antiquité*, 4, 93-105.

Korošec, V., (1963). Les lois hittites et leur évolution”, *Revue d'Assyriologie et d'Archéologie orientale* 57, 121-144.

Kuhr, A. (2007). *Eski Çağ'da Yakındoğu (M.Ö. 3000-330)*. [*The Ancient Near East*]. çev. Dilek Şendil, İstanbul.

Macqueen, J.G., (2001). *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*. [*The History of Anatolia and of the Hittite Empire*]. çev. Esra Davutoğlu, Ankara.

- Reyhan, E. (2010). Hititlerde Gündelik Hayata Dair İktisadi İlişkiler. [Economic Relations in the Daily Life of the Hittite World]. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 47, 65-82.
- Tosun, M. & Yalvaç, K. (1975), *Sümer-Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, Ankara.
- Ünal, A. (1980). Hitit Tıbbının Ana Hatları. [Hittite Medicine]. *Belleten XLIV*, 475-495.
- Ünal, A. (1994). Hethitisch-altanatolische Mythen, Legenden, Epen und Märchen aus dem Staats archiv von Hattuscha. Hurro-hethitische Bilinguen. *TUAT III/4*, 802-865.
- Ünal, A. (2003). *Hititler Devrinde Anadolu 2*. [Anatolia of the Hittites Period 2]. İstanbul.
- Ünal, A. (2004). Hitit Yasaları. [*The Laws of the Hittite*]. *Arkeo Atlas*, 3, 41.
- Ünal, A. (2005). *Hititler Devrinde Anadolu 3*. [Anatolia of the Hittites Period 3]. İstanbul.
- Ünal, A. (2007a). *Anadolu'nun En Eski Yemekleri. Hititler ve Çağdaş Toplumlarda Mutfak Kültürü*. [*The Oldest Foods of Anatolia*]. İstanbul.
- Ünal, A. (2007b), *Multilinguales Handwörterbuch des Hethitischen / A Concise Multilingual Hittite Dictionary / Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü*, Hamburg.
- Ünal, A. (2011a). Hititler ve Çağdaş Anadolu Kavimlerinde Büyücülük. [The Magic in the Hittites and Their Contemporaries]. *Aktüel Arkeoloji Dergisi* (Temmuz-Ağustos 2011), 40-53.
- Ünal, A. (2011b). Hitit Falcılığı. [Hittites Orakel]. *Aktüel Arkeoloji Dergisi* (Temmuz-Ağustos 2011), 54-63.
- Ünal, A. (2012). Eski Anadolu'da At, Hititçe Kikkuli Metinleri ve 'Tavlaya Çekmek'le İlgili Teknik Bir Ayrıntı. [The Horse of Ancient Anatolia and Kikkuli Texts]. *Yayın Aşamasında*.
- Yakar, J. (2007). *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi*. [*Ethnoarchaeology of Anatolia*]. İstanbul.
- Yeni Rehber Ansiklopedisi* (1994). Cilt: 18, İstanbul.